

כניסה למחילות הר הבית בטומאה

א. מבוא

- ב. "מחילות לא נתקדשו" – בקדושת הר הבית או בקדושת העזרה?
- ג. "מסיבה ההולכת תחת הבירה" – מהי הבירה?
- ד. שיטת הרמב"ם: בעל קרי מותר בהר הבית
- ה. מחילה בהר הבית הפתוחה לעזרה
- ו. קדושת מחילה הפתוחה לעזרה – מן התורה?
- ז. מחילות שלא היו בזמן הבית
- ח. מנהג ישראל – כולם נכנסים למנהרות!
- ט. מסקנות להלכה ולמעשה

א. מבוא

במקומות שונים בדברי חז"ל אנו מוצאים תיאורים של מחילות ומקומות חלולים הנמצאים מתחת להר הבית ולעזרה. כך נאמר במשנה בפרה (פ"ג מ"ג): "הר הבית והעזרות – תחתיהם חלול...". במשניות המתארות את סדרי העבודה במקדש (בתחילת מסכת תמיד, ובסוף פרק ראשון במידות) מובא, כי היתה 'מסיבה' – מחילה תת־קרקעית מעוקלת (מלשון סיבוב) המובילה אל מקום טבילת הכוהנים שנטמאו. בגמרא בסוטה (ט ע"א) נאמר שהמשכן על כל חלקיו נגזז מתחת למחילות של ההיכל. הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ד ה"א) מתאר את המטמוניות העקלקלות שחפר שלמה המלך מתחת למקדש על מנת להטמין בהן את ארון הברית בבוא העת.

מציאותן של מנהרות שונות בהר הבית מוכרת גם בימינו, והן התפרסמו בהקשרים שונים. בחפירות שהתבצעו בשנת תשמ"א בסמוך לכותל המערבי, נפתחה מנהרה לתוך שטח הר הבית. בהוראת השלטונות נסתמה המנהרה – לאכזבתו המרובה של הרב גץ זצ"ל שהיה הרב הממונה במקום, וקיווה למצוא שם מכלי המקדש ואולי אף את ארון הברית. מנהרות נוספות, שקיומן ידוע לנו, נמצאות בצד הדרומי של הר הבית, מתחת ל'מסגד אל אקצה'; מנהרות אלו מכונות 'אל-אקצה הקדומה'. יש המזהים מנהרות אלו עם "שערי חולדה" – הכניסה הדרומית להר הבית בזמן המקדש. לדברי הרא"ש בפירושו למסכת מידות (פ"א מ"ג), "שערי חולדה" נקראו בכינוי זה מפני היותן פתחי מחילות, כדרכה של "חולדה הדרה בעיקרי הבתים". בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י סי' א אות פו) מביא עדויות על אנשי תורה שנכנסו למנהרות הנמצאות בצד הצפוני של הר הבית.

יש לציין, כי שמועות נוספות בנוגע למנהרות המובילות אל הר הבית, מסתובבות כבר שנים רבות – וגם הערבים הנמצאים בהר מביעים לא אחת את חששותיהם מפני מנהרות שכאלו. על פי תיאור המופיע ברמב"ם נראה, כי הר הבית כולו בנוי על רשת מנהרות:

הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה והיה מוקף חומה, וכיפין על גבי כיפין היו בנויות מתחתיו, מפני אהל הטומאה...
(הל' בית הבחירה פ"ה ה"א)

במאמר זה נברר מהו מעמדן ההלכתי של מנהרות אלו: האם הן קדושות כקדושת הקרקע שמעליהן ואין אפשרות להיכנס אליהן ללא הטהרה הדרושה; או שמא אין כל קדושה במחילות אלו וניתן להיכנס אליהן אף בטומאה?

ב. "מחילות לא נתקדשו" – בקדושת הר הבית או בקדושת העזרה?

בכמה מקומות בגמרא מובאים דברי רבי יוחנן: "מחילות לא נתקדשו" (פסחים סז ע"ב; פו ע"א; תמיד כז ע"ב). הגמרא במסכת תמיד מביאה חיזוק לדברי רבי יוחנן מהמשנה שם המתארת את יציאת הכוהן שראה קרי בבית המוקד, דרך המחילה. לכאורה, ראייה זו צריכה עיון: כיצד ניתן להוכיח מכך שהמחילה אינה מקודשת? ושמה המחילה מקודשת, אלא שהיציאה דרכה היא היציאה בדרך הקצרה ביותר, ועל כן צריך הכוהן לצאת דווקא דרכה?¹ ונראה לומר, שכוונת הגמ' היא שאילו נתקדשו המחילות, היה נבנה בית הטבילה בבית המוקד, סמוך למקום שינת הכוהנים, ורק בגלל שלא נתקדשו המחילות ונמצא פתרון אחר לכוהנים הנטמאים התאפשרה בנייתו במקום מרוחק. מסתבר, שזו כוונת המפרש לתמיד (שם ד"ה במחילה) הכותב: "משום הכי תיקנו לו מחילות לצאת דרך שם".

לפי הדברים הללו, אין כל קדושה במחילות שבהר הבית, והכניסה אליהן בטומאה מותרת. אמנם, בגמרא בפסחים (פו ע"א) מבואר בדעת רבי יוחנן, שדווקא המחילות הפתוחות להר הבית אינן מקודשות, אבל מחילות הפתוחות לעזרה מקודשות. מדברי הגמרא הללו ניתן להבין לכאורה, כי אף על פי שהמחילות הפתוחות להר הבית אינן מקודשות בקדושת העזרה, הן מקודשות בקדושת הר הבית, ואסור להיכנס אליהן בטומאה. זאת, בדומה ללשכות הנמצאות על גבול הר הבית והעזרה, שלגביהן נאמר

1. ובאמת, מצאנו מי שמבאר, שלדעת רבי אליעזר בן יעקב במשנה במידות (פ"א מ"ט), שעל הכוהן לצאת במחילה ההולכת תחת החיל (ולא תחת הבירה), המחילות נתקדשו, ועל כן הכוהן צריך לצאת בדרך הקצרה ביותר (תוספות הרשב"א פסחים פו ע"א; וראה במפרשי המשנה במידות שם אפשרויות שונות בביאור דברי רבי אליעזר בן יעקב). קיומה של דעה הסוברת שהמחילות נתקדשו, נמצאת גם בירושלמי לפסחים פ"ז ה"ב.

כניסה למחילות הר הבית בטומאה

במשנה במסכת מעשר שני (פ"ג מ"ח), שכאשר הן בנויות בקודש ופתוחות לחול – דינן כמקום חול, וכאשר הן בנויות בחול ופתוחות לקודש – דינן כמקום הקודש, כדין המקום שאליו הן פתוחות. במשנה זו ברור שהשימוש בלשון "חול" הוא יחסי, שהקודש בקדושת הר הבית הרי הוא כחול לעומת הקודש בקדושת העזרה. משנה זו מובאת בסוגיה בפסחים (שם), ושם מובאים גם דברי רבי יהודה בתוספתא, שהמחילות שמתחת להיכל הן חול, והגמרא מבארת שמדובר כשהן פתוחות לחול. גם כאן ניתן להבין, כי המחילות הללו קדושות בקדושת הר הבית, כשם שהלשכות הפתוחות לחול קדושות בקדושת הר הבית.

לפי הבנה זו, שמחילות הפתוחות לחול קדושות בקדושת הר הבית, דברי רבי יוחנן – "מחילות לא נתקדשו" – באו למעטן מקדושת העזרה, ואם כן מוכרחים לומר שכוונתו היא למקרה שבו המחילה עוברת תחת העזרה, שאם לא כן אין כל חידוש בדבריו (שהרי ברור שמחילות העוברות מתחת להר הבית בלבד לא תתקדשנה בקדושת העזרה). וכך כותב הרמב"ם בפירושו לתמיד (פ"א מ"א): "ואמרו שבעל קרי מהלך במסבה והיא הדרך שתחת המקדש, מורה על הכלל שאצלינו והוא אמרם 'מחילות לא נתקדשו' – ומחילות הם השבילים שהיו תחת העזרה". כך גם נראה מדברי רש"י (פסחים סז ע"ב, ד"ה מחילות): "מחילות ומערות שלתחת העזרה לא נתקדשו בקדושת העזרה". מלשון רש"י ניתן לדייק, שקדושת הר הבית על כל פנים יש להן. כך גם נוקט המלבי"ם בפירושו לשמות (כ', כא), וכך מבאר בספר 'חנוכת הבית' לרבי משה חפץ (סימן יט; יצא לאור בוונציה שנת תנ"ו).

אולם לפי ביאור זה, מאחר שכוהן שראה קרי יוצא דרך מחילה המקודשת בקדושת הר הבית, לכאורה חוזרת למקומה השאלה הראשונה: מהי הראיה מדברי המשנה בתמיד, לדברי רבי יוחנן? יש לציין, כי בדברי רבי יוחנן המצוטטים בגמרא בתמיד שם, וכן בגמרא בפסחים סז ע"ב (פרק 'אלו דברים', כנזכר בדברי רש"י דלהלן), נזכרים שני דינים: "מחילות לא נתקדשו, ובעל קרי משתלח אל מחוץ לשתי מחנות". ממילא, ההבנה הפשוטה בביאור דברי רבי יוחנן היא, כי המחילות לא נתקדשו בקדושת הר הבית (שהוא המחנה השני – "מחנה לוי", אחרי המחנה הפנימי – "מחנה שכינה"); ואילו קדושת העזרה, אינה נזכרת כלל בהקשר זה.

ג. "מסיבה ההולכת תחת הבירה" – מהי הבירה?

יציאת הכוהן שראה קרי מהמחילה מתוארת כהליכה דרך "מסיבה ההולכת תחת הבירה". היכן הוא המקום הנקרא "בירה"? בשאלה זו נחלקו אמוראים בתחילת מסכת יומא. בגמרא שם מובאת המשנה בפרה (פ"ג מ"א) לגבי הכוהן השורף את הפרה האדומה, שהיו מפרישים אותו שבעה ימים לפני השריפה, ללשכה הנמצאת "על פני

הבירה". לדעת רבי יוחנן, מבנה² מסוים היה בהר הבית ושמו היה "בירה"; לעומתו סובר ריש לקיש כי המקדש כולו נקרא "בירה", כפי שאומר דוד המלך לשלמה בנו (דברי הימים א כ"ט, יט): "ולבנות הבירה אשר הכינותי". הגמרא אינה מבארת מדוע רבי יוחנן שולל את פירושו של ריש לקיש, המבוסס על פסוק מפורש. ונראה לבאר שלדעת רבי יוחנן לשון מקרא לחוד ולשון משנה לחוד, שהרי מצאנו בלשון חז"ל מקומות נוספים שבהם מוזכרת "בירה" במשמעות של בית גדול או מגדל, שלא בהקשר לבית המקדש. (ראה ב"ק כו ע"א "המדליק את הבירה").

על פי הדברים הללו, המסיבה הנזכרת במשנה בתמיד – לדעת רבי יוחנן – היא מחילה העוברת בהר הבית בלבד, ולא בעזרה. אם כן, כאשר רבי יוחנן אמר את הדין שהמחילות לא התקדשו, הוא התכוון לומר שהן לא התקדשו בקדושת הר הבית. וכך מבאר רש"י בפסחים:

כי אמרה רבי יוחנן להא דמחילות לא נתקדשו – בפתוחות להר הבית, דגבי שילוח בעל קרי המשתלח חוץ להר הבית אמרה באלו דברים, דקאמר 'מחילות לא נתקדשו' ובעל קרי משתלח חוץ לשתי מחנות ומותר ליכנס במחילות דהר הבית.
(רש"י, פסחים פו ע"א ד"ה כי אמרה)

כך הם גם דברי התוספות ביומא (ו ע"א ד"ה מביתו), המביאים אפשרות להיתר תשיש המיטה במחילה הנמצאת בהר הבית אף על פי שבעל קרי אסור בהר הבית, שהרי המחילות לא נתקדשו. אם כן ברור שלדעתם הכוונה היא שהמחילות לא נתקדשו כלל, גם לא בקדושת הר הבית.

ד. שיטת הרמב"ם: בעל קרי מותר בהר הבית

על פי הדברים הנזכרים, דברי הרמב"ם בפירושו הנ"ל, שהמחילות שלא נתקדשו הן המחילות ההולכות תחת העזרה, אינם מתאימים לדברי רבי יוחנן, אלא דווקא לדברי ריש לקיש האומר שהבירה היא המקדש עצמו ושם היתה עוברת המחילה.³ ובאמת, גם בפירושו למשנה בפרה (פ"ג מ"א) אנו מוצאים כי הוא מבארה כדעת ריש לקיש, וכך גם בהלכות פוסק הרמב"ם (הל' פרה פ"ב ה"א): "מפרישין אותו ללשכה מוכנת בעזרה".

לפי שיטת הרמב"ם, הסיוע שהביאה הגמ' לדברי רבי יוחנן מהמשנה, שבעל קרי יוצא דרך המחילות, מתמקד רק בהגדרת המחילה ולא למכלול דבריו של רבי יוחנן

2. בירושלמי בתחילת יומא נזכר בדברי רבי יוחנן, שהבירה היא מגדל בהר הבית.
3. דרכו של הרמב"ם במקומות שונים לנקוט את הלימוד היותר פשוט, גם כאשר הדבר אינו עולה בקנה אחד עם הכלל המקובל בגמ': שריש לקיש ור' יוחנן – הלכה כר' יוחנן.

כניסה למחילות הר הבית בטומאה

שבאותה מימרה שבה אמר שהמחילות לא התקדשו פסק גם שבעל קרי משתלח ממחנה לווייה. הדברים הללו מתאימים לדרכו של הרמב"ם במקומות אחרים, שהוא מזכיר כאסורים בכניסה להר הבית רק את הטמאים המפורשים במשנה בכלים (פ"א מ"ח) זבים וזבות ונידות ויולדות, ואינו מזכיר את שיטת רבי יוחנן, לפיו גם בעל קרי אסור בהר הבית (וראה עוד בעניין במאמרנו **במעלין בקודש גיליון כ"ו**).

וכך באמת מבאר רש"י בסוגיה בפסחים (סז ע"ב ד"ה מחילות), יחד עם הסברו הנ"ל כי המחילות לא נתקדשו בקדושת העזרה: "הני תרתי מילי שמעינהו כי הדדי מרביה וכי הדדי אמרינהו" – כלומר, אין קשר הכרחי בין שתי המימרות הללו, וראיה המובאת לגבי אחת מהן אינה מוכיחה שגם השניה נכונה. בגמ' שם מובאת ראיה לדינו של רבי יוחנן שבעל קרי משתלח מחוץ לשתי מחנות, ואילו במסכת תמיד מובאת ראיה לכך שהמחילות לא נתקדשו – אף שבשני המקומות נזכרות כאחת שתי המימרות של רבי יוחנן. כך גם אנו מוצאים בפירושי הרא"ש והמפרש לתמיד, כי הם מבארים שם כדברים הללו של רש"י, ששני הדינים הללו נשנו יחד, ועל כן הם הובאו יחד.

אמנם, יש שתמהו על החלוקה הזו (תוספות רי"ד בפסחים שם, ומשנה למלך ביאת המקדש פ"ג ה"ג), שהרי על פי דברי המשנה בתמיד כפי שמבאר רבי יוחנן, שני הדינים הללו קיימים. ואכן, לפי רש"י יש לומר, כי לאחר שאנו מקבלים להלכה את דברי רבי יוחנן, שבעל קרי אסור בהר הבית (כפי שרש"י באמת נוקט בכמה מקומות, וכך היא הגישה המקובלת בדברי הראשונים, וראה בהרחבה בעניין בספר "אל הר המור" בירורי הלכה פרק א), הרי שבאופן זה יש להסביר את דברי רבי יוחנן – וכפי שרש"י עצמו מסביר בפרק כיצד צולין (פו ע"א), כמבואר לעיל. כך מיישב המהרש"א (חידושי הלכות שם) את דברי רש"י, שביאורו בסוגיה בפרק כיצד צולין הוא על פי המסקנה, וכמותו מבינים אחרונים נוספים (רש"ש פסחים סז,ב; וכך נראה להבין מדברי הכסף משנה (הל' בית הבחירה פ"ו ה"ז) המביא את דברי רש"י בפרק כיצד צולין ואינו מביא את דבריו שבפרק אלו דברים). כך גם יש ללמוד מדברי המפרש לתמיד (כז ע"ב ד"ה במחילה) הכותב: "ובפסחים פרק כיצד צולין בסופו מוכיח דהא דאמר רבי יוחנן 'מחילות לא נתקדשו' הני מילי במחילות שתחת הר הבית, אבל מחילות שתחת עזרה – אם הם פתוחין לעזרה נתקדשו בקדושת עזרה, ואם הם פתוחין להר הבית לא נתקדשו כלום – אפילו בקדושת הר הבית, ומותר לזב ולבעל קרי ליכנס לשם" (וראה עוד בדבריו שם כו ע"א ד"ה תחת הבירה).⁴

4. כל זה, שלא כמו שרצה לבאר בספר 'חנוכת הבית' הנ"ל בדעת רש"י, שכוונת רבי יוחנן היתה לומר, שהמחילות לא נתקדשו בקדושת המקום הנמצא מעליהם, בזמן שפתח המחילה נמצא

אכן, לשיטת הרמב"ם, שבעל קרי מותר בהר הבית, כל הדיון לגבי המחילות הוא במחילות העוברות תחת העזרה – אם יש להם קדושת העזרה או לא. קדושת הר הבית, נראה פשוט שיש להם – ואסור לזבים ולזבות להיכנס אליהם; והוא הדיון למחילות הנמצאות בהר הבית, שהן קדושות בקדושת הר הבית וכניסת הזבים והזבות לתוכן אסורה.⁵ לפי דברינו, אין כל מקום לקושיית המשנה למלך על הרמב"ם שם, מדוע הוא לא הזכיר את דינו של רבי יוחנן, שבעל קרי משתלח אל מחוץ להר הבית.

ה. מחילה בהר הבית הפתוחה לעזרה

כפי שהוזכר לעיל, בביאור דברי רבי יוחנן בסוגיה בפסחים נזכרה חלוקה בין מחילה הפתוחה לעזרה לבין מחילה הפתוחה להר הבית, שהמחילה הפתוחה לעזרה נתקדשה, ואילו המחילה הפתוחה להר הבית לא נתקדשה. דברי רבי יוחנן נאמרו ביחס ללשכה הבנויה בחול וגגה שווה לקרקע העזרה, שדינה כמחילה, ומכיוון שהיא פתוחה לעזרה הרי היא מקודשת. על פי הדברים הללו נראה, שכאשר המחילה פתוחה לעזרה, אין משמעות למיקומה, ובין אם היא עוברת בעזרה ובין אם היא עוברת בהר הבית הרי היא קדושה בקדושת העזרה. זאת בניגוד למשתמע מדברי המפרש לתמיד הנ"ל, לפיהם מחילות בהר הבית אינן קדושות בכל אופן, ורק במחילות שבעזרה יש לחלק בין אם הן פתוחות לעזרה או לא.

ייתכן, שהבנת המפרש מתבססת על דברי הגמרא בזבחים (כד ע"א), שדוד המלך קידש את רצפת העזרה עד התהום, ואילו לגבי הר הבית לא מצאנו אמירה כזו, ועל כן ניתן לומר שקדושת העזרה אינה מתפשטת אליה גם כאשר המחילה פתוחה לעזרה. אולם ביאור זה אינו נראה כמתיישב עם הגמרא בפסחים, שלפיה הקדושה מתפשטת ללשכה הבנויה מחוץ לעזרה – וכיצד כותב המפרש כי הוא לומד את דבריו מהגמרא בפסחים? מסיבה זו נראה לבאר בדעת המפרש, כי אין כוונתו לומר שמחילה בהר הבית הפתוחה לעזרה אינה מקודשת בקדושת העזרה, אלא שכוונתו לחלק בין מחילה תחת הר הבית הפתוחה להר הבית, ובין מחילה תחת העזרה הפתוחה לעזרה, שכן

מחוץ להר הבית. ולשיטתו, הגמ' הבינה שהמשנה בתמיד עוסקת במחילה שכזו ולכן היא הביאה ממנה ראיה לשיטת רבי יוחנן. אולם לכאורה דברים אלו צ"ע, שהרי במשנה בתמיד מוזכרת מחילה שקישרה בין בית המוקד לבית הטבילה, ולא נזכר שם שפתחה היה מחוץ להר הבית.

5. יש מקום לומר, ששיטת הרמב"ם לגבי המחילות מתאימה לשיטתו לגבי הגגים והעליות – שדברי רב על הגגים והעליות שלא נתקדשו (פסחים שם) נאמרו דווקא לגבי גגים ועליות שבעזרה, ולא לגבי גגים ועליות שבירושלים או בהר הבית. זאת, בניגוד להבנה המקובלת בראשונים, שאין לחלק בזה, כפי שנתבאר במאמרנו במעלין בקודש גיליון כ"ח – "המחכמה אינו קדוש בקדושת הר הבית".

כניסה למחילות הר הבית בטומאה

בדרך כלל המחילה פתוחה למקום בו היא נמצאת. המפרש הוסיף חידוש לגבי מחילה שמתחת לעזרה, שאם היא פתוחה להר הבית אינה מקודשת; ונראה שהוא הדין במקרה המקביל – מחילה שתחת הר הבית הפתוחה לעזרה, שהיא מקודשת בקדושת העזרה.

אמנם, יש מקום לדון בדינה של מחילה אשר יש לה שני פתחים: אחד פתוח להר הבית, ואחד פתוח לעזרה. במקרה מקביל אנו מוצאים בגמרא ביומא (כה ע"א) לגבי לשכה הבנויה בחציה בקודש ובחציה בחול, ויש לה שני פתחים, אחד לקודש ואחד לחול, שחציה קודש וחציה חול (וכך מבואר שם לגבי לשכת הגזית). אם נשווה את האמור בלשכות למחילות, הרי שגם מחילה שפתוחה להר הבית ולעזרה, תהיה מחולקת בין שטח הקדוש בקדושת העזרה (ובפשטות, הכוונה היא לשטח שמתחת לעזרה), לשטח שיש בו דין מחילה בהר הבית – שאין בו קדושה כלל (היינו השטח שמתחת להר הבית – וכדברי המשנה (מעשר שני פ"ג מ"ח) לגבי הלשכות: "בנויות בקודש ובחול ופתוחות לקודש ולחול – תוכן וגגותיהן: מכנגד הקודש ולקודש קודש, מכנגד החול ולחול חול").⁶

ו. קדושת מחילה הפתוחה לעזרה – מן התורה?

מפשטות לשון המשנה במעשר שני, לגבי לשכות הפתוחות לקודש – שתוכן קודש, נראה להבין, כי קדושתם היא קדושה גמורה – מן התורה, לכל דבר ועניין. אולם בגמרא בזבחים (נו,א) מבואר, כי היתר אכילת הקדשים בלשכות אלו אכן מתרבה מדין התורה, אולם איסור הכניסה בטומאה ללשכות אלו, אינו אלא מדרבנן – וכן נוקט הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (ו,ח). בדברים אלו, נראה שהרמב"ם חזר בו ממה שהוא עצמו מבאר בפירושו למשנה במעשר שני שם: "ותועלת היותה קדש, שיהא מותר לאכול שם קדשי קדשים, ולשחוט שם קדשים קלים, וטמא שנכנס לשם חייב כרת...". כדברי הרמב"ם בפירושו למשנה מופיע בתוספתא למעשר שני (ב,יד), וכך היא דעת חכמים בירושלמי למעשר שני (פ"ג ה"ד), אולם דעת רבי עקיבא שם היא כדעת רב

6. כך אכן מבין בספר דרך הקודש (רבי חיים אלפנדרי) מדברי המפרש לתמיד, אך הוא עצמו סובר שלמחילות בהר הבית אין קדושה כלל, אף אם יש להן פתח לעזרה, משום שאם יש להן קדושת עזרה הרי שדינן שווה לדין הלשכות ואין כל חידוש בדברי רבי יוחנן. אולם דבריו צ"ע, שהרי החידוש הוא עצם העובדה שלמחילות הר הבית אין קדושה כלל. וראה בשער המלך על הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ו ה"ט), שדחה את דברי דרך הקודש על פי דברי הגמרא בפסחים הנ"ל. גם הגר"א בחידושו למסכת תמיד תמה על דברי המפרש וכתב שהמחילות לא נתקדשו גם כאשר פתחן בעזרה – ובאבן האזל (הל' בית הבחירה פ"א הי"ג) ביאר בדעתו, שהמחילות אינן מקודשות לעניין טומאה, שכן בפתוחות לעזרה איסור הכניסה הוא רק מדרבנן, כפי שיבואר להלן על פי הגמרא והרמב"ם.

יהודה בשם רב, שהיא הדעה המובאת בגמרא בזבחים ללא כל דעה חולקת, ואוסרת את הכניסה ללשכות הפתוחות לעזרה רק מדרבנן.

אמנם, בנוגע למחילות הפתוחות לעזרה הרמב"ם (שם ו,ט) אינו מזכיר כל חלוקה, וניתן לומר לכאורה בדעתו, כי המחילות הפתוחות לעזרה קדושות לכל דבר – אך מסברה ישנו קושי בדבר, ועומד על כך המנחת חינוך (סימן שסב אות א) הכותב, כי בוודאי שאין להחמיר במחילות יותר מאשר בלשכות.

יש להעיר, כי בדברי התוספות (פסחים סז,ב ד"ה מחילות – וראה להלן) אנו מוצאים, כי הם משווים בין אבן שנעקרה ממקומה, שהכהן יכול לעמוד במקומה ולעבוד, לבין מחילה הפתוחה לקודש, שהיא קודש, ומדברים אלו משמע, שהמחילה נחשבת קודש לכל דבר (ועומד על כך באבן האזל בית הבחירה א,יג). אולם ייתכן שיש לחלק בדעתם בין מחילה הנמצאת בתוך שטח העזרה, שהיא מקודשת מן התורה (על פי המבואר שם, שדוד קדש את רצפת העזרה עד התהום), לבין מחילה הנמצאת מחוץ לשטח העזרה, שקדושתה אינה מן התורה.

ז. מחילות שלא היו בזמן הבית

כתב הרדב"ז בתשובה:

שמעתי שיש מחילה תחת הקרקע ופתחה לצד המערב שהולכת עד תחת הכיפה,⁷ ויש מהיהודים שנכנס לשם. ודבר זה אסור, דק"ל מחילות הפתוחות לעזרה נתקדשו, ומאן לימא לן שאין זו מכלל המחילות שהיו פתוחות לעזרה? ואפי' תימא שזאת מחדש נעשית – קרקעית העזרה נתקדש עד התהום, כדאיתא בזבחים.
(שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תרצא)

ביאור דבריו: מכיוון שמחילה שפיתחה בשטח העזרה מקודשת בקדושת העזרה, ואסור להיכנס אליה בטומאה (על כל פנים אל חלקה הנמצא מתחת לעזרה, כפי שביארנו לעיל במקרה שלמחילה יש שני פתחים). וגם אם בימינו המחילה אינה פתוחה אל שטח העזרה – ייתכן שבעבר היתה פתוחה, ולכן אסור להיכנס אליה בטומאה. ואף אם נאמר שמדובר במחילה חדשה שבזמן הבית כלל לא היתה קיימת, אע"פ כן אסור להיכנס אליה בטומאה, משום שדוד המלך קידש את קרקע העזרה עד התהום, וכריית מחילה חדשה אינה יכולה להפקיע את קדושת הקרקע.

במעלין בקודש גיליון כ"ח (במאמר על אודות קדושת ה'מחכמה') הובאה דעת הרדב"ז (המופיעה בתשובה זו) לגבי גגים ועליות שלא היו בזמן הבית, שלדעתו אין

7. כיפת הסלע – שהוא מקום קודש הקדשים, כמבואר בדבריו קודם לכן.

כניסה למחילות הר הבית בטומאה

הם מפקיעים את קדושת המקום הקיימת מקודם לכן. דברי הרדב"ז לגבי המחילות תואמים את שיטתו לגבי קדושת הגגים והעליות (וכך כתב בשו"ת תורה לשמה סי' כ).

אולם מסתבר לומר, כי כשם שמפשטות דברי חז"ל והראשונים לגבי הגגים והעליות משתמע שלא כדבריו, כך גם יש לומר לגבי קדושת המחילות – שאין בהן קדושה כלל אם הן לא היו קיימות בזמן הקידוש הראשוני. ואכן מדברי כמה ראשונים יש לדקדק גם מדבריהם בעניין המחילות, שאין לחלק בין מחילות ישנות למחילות חדשות.

בתוספות הרשב"א לפסחים כתב:

והא דפשיטא לן בפ"ב דזבחים דכי קדיש דוד רצפה עד ארעית תהומא קדיש, התם בנעקרה האבן, דהוי כי פתוח לקודש. (תוספות הרשב"א, פסחים פו ע"א ד"ה ואמר)

לפי דבריו, יש להתייחס לחלל שנוצר כתוצאה מאבן שנעקרה ממקומה בעזרה כאל מחילה הפתוחה לקודש, ועל כן החלל קדוש. כמובן, שלפי סברת הרדב"ז, מאחר שהמקום נתקדש עד התהום, אין צורך להתייחס לחלל זה כאל מחילה, ובכל מקרה הוא מקודש. בתוספות הרשב"א שם אף מוסיף להסתפק, מהי הנפקא-מינה בכך שדוד קידש את הרצפה עד התהום, שהרי בכל אופן ילכו אחרי הפתח – ומקושייה זו ברור, שהיה פשוט לו שלא כסברת הרדב"ז.

סברת תוספות הרשב"א מופיעה בדברי התוספות בפסחים (סז ע"ב ד"ה מחילות) המיישבים את דברי הגמרא בזבחים לגבי אבן שנעקרה ממקומה, עם דברי רבי יוחנן שהמחילות לא נתקדשו, ומבארים התוס' שדברי רבי יוחנן נאמרו על המחילות הפתוחות לחול, ולא על המחילות הפתוחות לקודש, שאותן דוד קידש עד התהום (וכן הוא גם בתוספות הרשב"א שם). כאמור, לפי הרדב"ז, אין לחלק בין מחילה הפתוחה אל העזרה ובין מחילה הפתוחה להר הבית, שהרי לדבריו לא הפתח הוא גורם הקדושה, אלא בקיעת הקדושה כלפי מטה עד התהום מקדשת את מקומה, בין לפני כריית המחילה ובין לאחריה.

גם מסתימת לשון הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ו ה"ט) – "המחילות הפתוחות לעזרה קודש, והפתוחות להר הבית חול" – נראה שאינו מחלק בין מחילות חדשות למחילות ישנות, שאילו הייתה כוונתו שרק מחילה ישנה הפתוחה להר הבית היא חול, ולא מחילה חדשה, היה עליו לציין זאת.

יש להדגיש עוד, כי סברת הרדב"ז להחמיר במחילות, מתבססת על ההנחה שקרקעית העזרה מקודשת עד התהום, ועל כן יש להחמיר שלא להיכנס אל מתחת לשטח העזרה. אף אם נקבל את סברתו, הרי שדבר זה נאמר במפורש רק לגבי העזרה, אך לא לגבי הר הבית. וכן כתבו כמה מהאחרונים במפורש, שמחילות הר הבית לא

התקדשו משום שרק המפלס העליון נתקדש, ובהר הבית דוד לא קידש עד ארעית תהומא (מנחת חינוך שסב, א; שו"ת אבני נזר יו"ד סי' תנ). זאת בניגוד למה שכותב בספר עיר הקודש והמקדש (ח"ד פ"ז), שכשם שבעזרה התקדש המקום עד ארעית תהומא, כך גם בהר הבית. ובפרט כאשר פיתחה של המחילה נמצא מחוץ לשטח הר הבית, יש מקום לומר שאין בה קדושת הר הבית, כשם שיש לומר בנוגע ללשכות הבנויות בקודש ופתוחות לחול (וראה מש"כ במעלין בקודש גיליון כ"ח לגבי לשכות הבנויות בהר הבית ופתוחות אל מחוצה לו).

ח. מנהג ישראל להיכנס למנהרות!

הרדב"ז הזכיר בדבריו, כי יש יהודים הנכנסים למחילות הנמצאות אל מתחת למקום המקדש, אך הוא הסתייג מכך. אולם במקורות שונים אנו מוצאים שהמנהג להיכנס לאותן מחילות היה מקובל מדורי דורות בקרב יהודי ירושלים, וכפי שמעיד רבי חיים אלפנדרי בספרו דרך הקודש (הקדושה השלישית):

ומותר ליכנס היום במחילות עפר שתחת העזרות, שאפילו אם היו פתוחים לקודש תוכן חול. ומעשין בכל יום שנכנסין ליסודות המקדש הקהל כאחד אנשים ונשים וטף, דשם יש דרך במחילות תחת קרקע המקדש ולא פקפק בה אדם מעולם אף מי שהוא זהיר שלא לכנס בהר הבית.

האומנם לא פקפק אדם מעולם בהיתר הכניסה למקום זה? וכי הרדב"ז לא אסר את הכניסה? מסתבר, שבעל דרך הקודש לא הכיר את דברי הרדב"ז בעניין, אך גם בעל דרך הקודש עצמו, מוסיף הסתייגות, אשר מתאימה לדברי הרדב"ז:

אלא שאם יכנס לפני ולפנים יש לחוש למחילות הבנויות בקודש ופתוחות לקדש, כי קדש הם.

כלומר, גם לדעתו יש להגביל את הכניסה למחילות ולא להיכנס "לפני ולפנים", מחשש שמא ייכנס למחילה הפתוחה אל הקודש. למעשה, זו היתה גם אזהרתו של הרדב"ז, שלא להיכנס למחילות הפתוחות לעזרה, ועל פי המבואר בדברינו חשש זה קיים רק במחילה הנמצאת מתחת לעזרה (וכפי שכותב הרדב"ז שהיו נכנסים אל תחת הכיפה), ולא במחילה הנמצאת בהר הבית.

אמנם דברי הרדב"ז ודרך הקודש אינם מוסכמים על הכול. המנחת חינוך (שם) כותב, שמאחר שמחילות העזרה נתקדשו רק לעניין אכילת הקדשים, ואילו לעניין הטומאה איסור הכניסה הוא רק מדרבנן, לכן מחילה שיש לה פתח אחד אל מחוץ לעזרה, לא גזרו בה חכמים ולא אסרו כלל להיכנס אליה בטומאה. אכן לא מצאנו בדברי חז"ל התייחסות מפורשת למחילה שיש לה פתח אחד לקודש ופתח אחד לחול, ומספק אין לנו להוסיף גזרות חדשות – ובפרט שהדבר נתמך ע"י מנהג ישראל. לכן,

כניסה למחילות הר הבית בטומאה

למרות ההסתייגות הנזכרת של הרדב"ז, נראה שלאנשים שנהגו להיכנס היה בהחלט על מה לסמוך, ולא לחינם לא היה מי שפקפק בזה (וראה גם מה שנתבאר בדברי הגר"א לעיל בהערה 6). עדויות נוספות למנהג הכניסה לתוך המנהרות, נזכרות בספר הר הקודש (הרב משה נחום שפירא, ירושלים תשל"א; עמוד רסג).⁸

ט. מסקנות להלכה ולמעשה

1. מחילות הר הבית לא נתקדשו כלל, ומותר להיכנס אליהן בטומאה.
2. דין זה נכון גם כאשר המחילה עוברת תחת העזרה עצמה, ואפילו אם המחילה פתוחה להר הבית עצמו.
3. מחילה הפתוחה אל העזרה בלבד, מקודשת בקדושת העזרה לעניין היתר אכילת קדשי-קדשים, ואילו לעניין איסור הכניסה בטומאה קדושתה היא מדרבנן בלבד.
4. מחילה שיש לה פתח המוביל אל תוך שטח העזרה ופתח המוביל להר הבית או אל מחוצה לו: יש אומרים שמותר להיכנס אליה רק אל החלק שנמצא תחת הר הבית, אך לא אל החלק שנמצא מתחת לעזרה (מדרבנן); ויש שחלקו והתירו גם בזה. ונהגו להקל.
5. גם במקרה שידוע לנו שבעבר היה למחילה פתח שהוביל אל תוך העזרה, מאחר שכיום המחילה אינה פתוחה עוד אל העזרה, הכניסה אליה בטומאה מותרת.
6. בכל המקומות שהכניסה אליהן מותרת בטומאה, הרוצה להחמיר על עצמו ולטבול לפני כניסתו – אין לו לברך על טבילה זו.

8. בגמרא בראש השנה (כד ע"ב) הוזכר "בי כנשתא דשף ויתייב בנהדרעא", ויש שביארו שגולי בבל בנאוהו מעפר המקדש (ברש"י שם אמנם נזכר שהביאוהו מירושלים, אך בערוך ערך 'שף' נזכר שהביאוהו מבית המקדש). ובספר מעשי למלך (הל' בית הבחירה פ"א אות יא) ביאר שבכריית העפר שתחת המקדש אין עוברים על איסור נתיצה, משום שהמחילות לא נתקדשו; והביא שכן כתב גם בשו"ת העמק שאלה, והתיר מטעם זה לחפור תחת בית כנסת. דברי המעשי-למלך מובאים גם בספר הר הקודש (עמוד ער).